 <https://doi.org/10.30563/turklad.1246902>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 02.02.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 30.05.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2023

Atıf / Citation

Çakmak, C. (2023). Hâl Tercümesi'nden Hareketle Gilman Kerimî'nin Eğitimci Yönü. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 7. Cilt, 1. Sayı, 67-76.

HÂL TERCÜMESİ'NDEN HAREKETLE GILMAN KERİMÎ'NİN EĞİTİMCİ YÖNÜ
Gilman Kerimî's educational side based on the Hâl Tercümesi
CİHAN ÇAKMAK¹

Öz

Hayatın her alanında yeniliği savunan ve “ceditçiler” olarak adlandırılan aydınlar grubu çocuklara hiçbir faydası olmayan okulların çağın gereklerine uyarlanması şeklinde yola çıkmışlardır. Tabii ki her yenilik karşısında yüzyıllardır süre gelen gelenekçi anlayışa sahip zümreler tarafından tepkiyi de beraberinde getiriyordu. Tüm Türk dünyasında görüldüğü gibi Avrupa'nın kuzeyindeki İdil Ural coğrafyasında da bu yenilik hareketleri hızlı bir şekilde karşılık buluyordu. İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerinden ve açtığı modern okullardan cesaret alan bu aydın zümre onun liderliğinde söz konusu faaliyetleri kendi coğrafyalarında da uygulamaya koymuşlardır.

Kız çocuklarının okumasının dahi yasak olduğu ve karma eğitimin toplum yapısına uygun olmadığı, yabancı dil öğrenmenin, yani Rusça öğrenilmesinin kâfirlik alameti olarak görüldüğü bu eğitim anlayışında dinî ağırlıklı bir eğitim veriliyordu. Ancak Kur'an-ı Kerim'in merkeze alındığı bu eğitim anlayışında çocuklar 10-15 yıl Arapça, Farsça ve dinî bir eğitim aldıklarından okuma yazmanın ötesine geçemiyorlar, müspet bilimlerden ise hiç haberdar olmuyorlardı. Tüm bu yaklaşımların doğal bir sonucu olarak son derece işlevsiz, amaçsız ve yarar sağlamayan bir eğitim anlayışının hüküm sürdüğü bu metot karşısında bir çıkış yolu bulmaya çalışan aydın zümre çareyi Gaspıralı'nın açtığı ve başarılı bir şekilde uygulamaya koyduğu yeni öğretim metodunu benimsemekte buluyordu.

Bu çalışmada, Gilman Kerimî'nin oğlu ve Modern Tatar Edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen, gazeteci, eğitimci, yazar ve siyasetçi Fatih Kerimî'nin babasının vefatı üzerine kaleme aldığı Hâl Tercümesi'nden hareketle eğitime dair görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gilman Kerimî, İsmail Gaspıralı, Hâl Tercümesi, Usul-i Cedit

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, el-mek: cihan.cakmak@cbu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2255-4712>

Abstract

The group of intellectuals, who advocate innovation in every aspect of life and are called “reformists”, set out to adapt the schools, which were of no use to children, to the requirements of the age. Of course, every innovation brought with it a reaction from the groups with a traditionalist understanding that has been going on for centuries. As seen in the entire Turkic world, these innovation movements were rapidly responding in the Idil Ural geography in the north of Europe. Group of intellectuals encouraged by the activities of Ismail Gaspirali and the modern schools he opened put these activities into practice in their own geographies under his leadership.

In this understanding of education, girls were forbidden to read, co-education was not suitable for the social structure, and learning a foreign language which was especially Russian, was seen as a sign of infidelity, a religious education was given. However, in this understanding of education, in which the Qur’an was centered, children could not go beyond reading and writing, since they received an education in Arabic, Persian and religion for 10-15 years, and they were not aware of the exact sciences at all. As a natural consequence of all these approaches, the intelligentsia who tried to find a way out against this method, in which an extremely dysfunctional, aimless and unhelpful understanding of education prevailed, found the remedy by adopting the new teaching method that Gaspirali had opened and successfully put into practice.

In this study, it will be tried to give place to the views of the journalist, educator, writer and politician Fatih Kerimi, who was son of the Gilman Kerimî and considered as the founder of Modern Tatar Literature, on education, based on Hâl Tercümesi, which was written after his father’s death.

Keywords: Gilman Kerimi, Ismail Gaspirali, Hâl Tercümesi, Usul-i Cedit.

1. Giriş

Eskiye karşı çıkış ve hayatın her alanında yeniliği, yeni fikirleri, yeni eğitim-öğretim metodunu yeni dünya algısını ve yeni hayatı savunan cedit hareketi Fransız İhtilalinden önce Batıdaki skolastik düşünceye karşı çıkış olarak vücut bulmuştur. Russo’nun fikirleriyle temelini attığı Fransız İhtilali ise ulus millet bilincinin ortaya çıkmasına ve her milletin kendi ulusal kimlik sürecinin zemin bulmasına da öncülük etmiştir. İmparatorluk ve derebeyi kalıntısı olan toplumlar da öncelikle kendi millî kimliklerini arama yoluna giderek, kendi tarihlerini araştırmayla işe başlamışlardır. Kıta Avrupası’nda başlayan bu hızlı ulus kimlik bilinci dünyanın her bölgesinde olduğu gibi Türklerin yaşadığı coğrafyalarda da yankı bulmuştur. İlk olarak Hazar kıyısındaki Azerbaycan Türkleri arasında görülen bu yenilik hareketleri daha sonra dalga dalga tüm Türk toplulukları arasında yaygınlaşmıştır. Tarihi Altın Ordu Devleti ile İdil Bulgar Devletinin bakiyesi olan İdil Ural Türkleri de yazı dili geleneğine sahip en eski Türk topluluklarından biri olarak bu harekete en hızlı adapte olan Türk grubu olmalarıyla dikkat çekecektir. Kazanlı Şehabeddin Mercani, Kayyum Nasiri, Abdunnasir Kursavi gibi aydınlık zihinler mensup oldukları Tatar toplumunun tarihini araştırmakla işe başlamışlardır. Tarih araştırmalarını sonraki süreçte dile dair çalışmalar izlemiştir. Şehabeddin Mercani 1889 yılında yazdığı *Müstefâdü’l ahbâr fi ahvâl-i Kazan ve Bulgar* adlı eserinde atalarının köklerini İdil Bulgar Devleti ile Altınordu Devleti’ne kadar götürerek kendi toplumlarını kimliklendirme yoluna gitmişlerdir. Aynı yolu takip eden Kayyum Nasiri de yazdığı *Lehçe-i Tatarî* adlı eserinde Tatar Türkçesinin kendi yazı dili geleneğini oluşturması zorunluluğunu belirtmiştir.

Eskiye karşı çıkışın hareket merkezi ise Karadeniz’in kuzeyinde dünyaya gelen İsmail Gaspirali’nin öncülüğünde, yeni tarz eğitim modeli olarak adlandırdığı ve *usul-i cedit* adını verdiği modern eğitimle vücut bulmuştur. Eski tarzdaki Buhara tipi medreselere karşı çıkış olarak hayata geçen usul-i cedit mektepler Ceditçilik hareketinin oluşmasını ve somutlaşmasını

sağlayan en önemli etmenlerden biri olmuştur. Kız çocuklarının okumasına karşı çıkışa yüksek sesle karşı çıkılması ve eski usulde verilen verimsiz eğitim metodunun yeni çağa uyum sağlayamaması özelinde şekillenen usul-i cedit hareketi ciddi bir refleksle ve tepkiyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte kendine ciddi bir taraftar kitlesi de bulan usul-i cedit okullar, 40 günde okuma yazmanın öğretildiği, kız ve erkek çocuklarının bir arada eğitim öğretim gördükleri, dünyevi ilimlerin yanı sıra o yıllarda kâfirlikle suçlanılmasına zemin hazırlayan Rusçanın da öğretildiği bugünkü anlamda modern okullar hüviyetine sahip önemli eğitim kurumları idi. Binlerce öğrencinin eğitim öğretim görmesine imkân tanıyan cedit mektepler aslında bir fikrin ve idealin de bayraktarlığını yapmaktaydı.

Yeni türlerin ortaya çıktığı ve çeşitlendiği XIX. yüzyılın son çeyreğini içine alan zaman dilimi Tatar Edebiyat sahasında mağrifetçilik veya aydınlanma dönemi edebiyatı olarak adlandırılmaktadır (Yarullina Yıldırım, 2022: 328). Yenileşme hareketlerinin gözle görülür bir şekilde yoğunlaştığı 20. yüzyılın ilk çeyreği ise reform hareketlerinin gelişip güçlenmesinde oldukça verimli yıllar olarak dikkat çekmekteydi. Gelenekçi anlayışı temsil eden usul-i kadimin her yönüyle hâkim olduğu eski anlayışla 100 yıla yakın süren mücadeleler meyvelerini vermeye başlamış, Tatar halkı arasında modern anlamda edebiyat, matbuat ve sahne sanatları büyük gelişme göstermiştir (Gosmanov, 2000: 8). İdil Ural coğrafyası bu yenilik hareketlerine en hızlı tepki veren bölgelerden biri olarak öne çıkmıştır. Gelenekçi anlayışa sahip pek çok din adamı ve âlimin yanı sıra modern fikirli pek çok aydınının da yaşadığı İdil Ural sahasında Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesi ciddi bir okur kitlesine sahipti. Bu gazete etrafında toplanan aydın fikirli yenilik taraftarları onun fikirlerini yaşadıkları bölgelerde yaymakta kararlıydılar. Bu amaçla işe eğitim ve matbuat faaliyetleriyle başlayan Ceditçiler, Gaspıralı'nın açtığı usul-i cedit okulların benzerini İdil Ural bölgesinde açmakla işe başladılar. İşte bu okulları ilk kez hayata geçiren ve yaşadığı bölgede 30 yıldan fazla süre imam, ahun ve memur olarak görev yapan Gilman Kerimî'dir. Görev yaptığı bölgede 136 tane usul-i cedit okulu açan Gilman Kerimî mensubu olduğu Tatar halkının aydınlanması ve modernleşmesi için önemli hizmetlerde bulunmuştur.²

Bu çalışmada Tatar yazılı edebiyatının ve Millî Tatar matbuatının kurulup gelişmesinde büyük rolü olan Fatih Kerimî'nin 1902 yılında babasının vefatı üzerine kaleme aldığı Hâl Tercümesi'nden hareketle babasının eğitimci kimliği ile eğitime dair görüşlerine yer verilecektir. Hâl Tercümesi'nden yapılan alıntılarda mümkün olduğunca orijinal metne sadık kalınmaya çalışılmış, kimi kelimelerin Türkiye Türkçesi karşılıkları parantez içinde kaydedilmiştir. Ayrıca yazının son kısmında 1904 yılında neşredilen Hâl Tercümesi'ne ait resimlere yer verilmiştir.³

2. Gilman Kerimî ve İsmail Gaspıralı Münasebeti

Gilman Kerimî ile İsmail Gaspıralı'nın ilk teması 6 çocuğundan en büyüğü olan Fatih Kerimî'nin okulunda yaşadığı sorunlarla gün yüzüne çıkmıştır. Din adamı kimliğiyle oğlunun İslam usullerine uygun olarak klasik medrese tahsili almasını arzulayan Gilman Kerimî bu amaçla oğlunu kendi bölgesinin en önemli okulu olan Çıstay Medresesine gönderir. Ancak bu medrese Buhara tipi medrese anlayışıyla eğitim verilen ve yönetiminde oldukça katı bir disiplin anlayışının hâkim olduğu hocalar tarafından idare edilmekteydi. Rusça öğrenmenin kâfirlik olarak görüldüğü bu medresede sadece Arapça, Farsça'nın öğretildiği dini bir eğitim anlayışı vardı. Fatih Kerimî ise açık fikirli ve son derece zeki bir talebe olduğu için Rusça'ya ilgi duyuyordu. Bu itibarla o yıllarda Kırım'ın Bahçesaray şehrinde neşredilen Tercüman gazetesini okula gizlice getirterek okuyor ve arkadaşlarıyla paylaşıyordu. Ayrıca Rus Edebiyatına da ilgi duyan Kerimî Rus klasiklerini de öğrenim gördüğü yıllarda okuyordu. Bu faaliyetleri nedeniyle

² “Hamd olsun, Bügülme uyezinde 136 karyenin ahundu olduğum hâlde, ulüm ve maarif yoluna girerek terakki ve tekemmül etmek lüzumunu pek çoklara ilam ve ifham ettim ve ulemâ nâmı almış pek çok eski kafalılar tarafından duçar-ı muaheze oldum ise de on sene kadar terakki tarafına sevk ettiğimin neticesi olarak efkârının pek çok eser ettiği meydana çıktı.” (Kerimî, 1904: 9).

³ Kerimî, F. (1904). *Merhum Gylman Ahund*. Orenburg: Muhammed Fatih bin Gilman Kerimof Matbaası.

medrese yönetimi tarafından disiplinsizlikle suçlanan küçük Fatih, medreseden atılma tehlikesiyle yüz yüze gelecektir. Medrese hocası tarafından babasına yazılan mektupta bir an önce gelerek oğlunu okuldan almasını, aksi taktirde oğlunun mektepten kovulacağını dile getiriyordu.

İşte bu gelişmeler Kerimî ailesi üzerinde derin bir yıkıma sebep olmuştur. Baba Gılman Kerimî oğlu Fatih'i okuldan almak zorunda kalmıştır. Ancak mesele burada kapanmaz. Gılman Kerimî oğlu Fatih'in okuldan kovulmasında İsmail Gaspıralı'yı suçlar. Gaspıralı'nın fikirleri ile oğlunu zehirlediğini düşünen baba Gılman Kerimî İsmail Gaspıralı ile önce mektuplaşacak ardından da bizzat yüz yüze görüşmek ve Gaspıralı'yı öldürme teşebbüsü ile Bahçesaray'a gidecektir. Fakat İsmail Gaspıralı derin bilgi ve ferasetiyle baba Gılman Kerimî'yi bu görüşmede teskin eder. İslam'ın bilimi, özellikle de pozitif bilimleri teşvik ettiğini, yabancı dil öğrenmenin zararlı olmadığı hususunda Gılman Kerimî'yi ikna eder. Baba Gılman Kerimî ikna olmuş ve yepyeni bir anlayışla memleketine dönmüştür. Ve oğlu Fatih'i, İsmail Gaspıralı'yı takip etmesi, ceditçilik hareketlerinin içinde yer alması hususunda teşvik üzere bu görüşmeden ayrılmıştır.

3. Gılman Kerimî'nin Tahsili

Gılman Kerimî'nin ilk tahsil yılları oldukça zorlu ve talihsizliklerle doluydu. 19. yüzyılın ortalarında dünyaya gelen Gılman Kerimî'nin yaşadığı yıllarda İdil-Ural bölgesinde eğitime fazla ehemmiyet verilmiyor, hatta tahsil almanın gereksizliği savunuluyordu. Sadece dini eğitimin, Kur'an-ı Kerim öğrenmenin yeterli görüldüğü yıllarda, iki üç yıl kadar medrese tahsili alan küçük Gılman'ın öğrenimine babası ilk başlarda karşı çıkmış ve onu zorla medreseden almak istemiştir. Ancak aile içindeki istişareler neticesinde güç bela bir medreseye yazdırılan Gılman Kerimî'nin eğitim almasının onun kişiliğini olumsuz etkileyeceği gibi yanlış bir anlayışa sahip olan ailesinde özellikle annesinin yoğun ısrarı⁴ ve kararlılığıyla eğitimine devam edebilmiştir (Kerimî, 2000: 17).

İki üç sene medreseye devam edip okuma yazmayı öğrendikten ve sarf-i Arabi, avâmil⁵, terkiib gibi ulûm-ı aliye mukaddimleri bildikten sonra, üstâdımız Abdulfettah Hazret beni atamdan cebren alur derecesinde talep edip, hatta iş için benim üzerime hıdmetçi yallamak lazım gelirse akçasını kendi vereceğini beyan edip, medreseye devam etmem için ictihadda bulundu. Bilahare, atamız İbrahim ve babamız Yevmet bu hususda bir müşâvere ederek: “Bunu okudup hata ettik, evvelgisine aldandık, ne çare! Böyle ukuvga devam itgeç bu bala bizge bulmaz indi” diye hâh nâ hâh⁶, Abdulfettah Hazret'in teklifine razı oldılar. Ul vakıtlarda ulûm ve maarifin ehemmiyeti pek az takdir olmıyormuş!” (Kerimî, 1904: 5-6).

Başlangıçta küçük Gılman'ın eğitimine karşı çıkış, daha sonra yerini bilhassa babasının memnuniyetine bırakmıştır. Küçük yaşlardan itibaren parlak bir zekâyâ sahip olan Gılman'daki başarı hocaları tarafından da fark edilmiş ve ailesine gerekli bilgiler verilmiştir. O kadar ki medreseden alınarak eğitiminin yarıda kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Gılman'ın kendisindeki istidadı gören babası bu sefer onu canı gönülden teşvik ederek kendi seçimlerini yapması hususunda hür bırakmıştır.

1860 senesinde Çırşılı Medresesinden çıkıp Kazan gubernası Çistopol şehrinde Şeyh Muhammed Zakir Efendi ve Habuf Hazretlerinin medresesine varıp dâhil oldum. Atam beni ukurğa virdigine başta gerçi biraz pişman olmuş gibi görünmüş ise de okuduğumu ve bildiğimi görmeğe başladığımda ziyadesiyle süyünirdi (sevinirdi) ve beni kendi fikrimde hür kuydı, ihtiyarı (seçimi) kendime virdi, tahsilim için hiçbir dürlü mümânaat itmedi (engellemedi). Okumak, bilmek, yürümeğe ve görmeği ayn-ı faide sanadı. Kendisi her ne kadar maarifden mahrum idiyse de aslı tabii, akl-ı sağlam ve kâbil-i ilaç bir adam idi. Mevla rahmet eylesin! (Kerimî, 1904: 6).

⁴ “Validemiz, şul Çırşılı karyesine yakın, Minlibay avılının Rahmankul adlı bir adamın kızıdır. Validemiz dahı kendisi cahil idiyse de benim tahsilim için gayet süyünüp bu hususda canımı feda idecek derecede gayret ve icthad itmekte ve atamın beni ukuvdan tuktatmavı (durdurmak; önlemek) hususunda sa'y (çalışma, gayret) eylemek idi.” (Kerimî, 2000: 6).

⁵ avâmil: Arapça'da gramer sonlarının okunuşuna tesir eden hususları anlatan gramer bahsi (Devellioğlu, 2003: 53).

⁶ hâh nâ hâh: ister istemez (Devellioğlu, 2003: 312).

Kendi döneminin en iyi okullarından ve en iyi hocalarından ders alan Gilman Kerimî Çırşılı köyünde Abdulfettah Hazret Medresesinde tahsil almıştır. Bu eğitimi Gilman Kerimî'ye yepyeni bakış açıları kazandırmış, gelecekte açacağı usul-i cedit okullardaki eğitim anlayışının şekillenmesine büyük oranda yardımcı olmuştur.

Şol suretle Çırşılı avılında, merhum Abdulfettah Hazret Medresesinde tahsile devam ettim ve şu vaktin örf ve adetinçe ömrüm hem zayi geçmedi, şakirdlerin icthadlı ve zekilerinden ma'dud oldum. Tavzih-i Şemsiyye ve Hidaye ve Vikayeler, Telhis⁷ mütalaa etmeye başladım (Kerimî, 1904: 6).

4. Gilman Kerimî'nin Eski Usul Mekteplerdeki Başarısızlığı

Gilman Kerimî'nin eğitimci olarak mesleğinin ilk yılları oldukça güç şartlar altında başlamıştır. İlk olarak kendi doğduğu ve göreve başladığı Minlibay köyü eğitime önem verilmeyen, gelişmeye kapalı ve bilimin teşvik edilmediği bir bölge idi. Halkın, çocukların okumasına şiddetle karşı çıktığı bölgede kız çocuklarının okuması da yasaktı. Böyle karanlık bir atmosferde faaliyetlerini sürdürmeye çalışan Gilman Kerimî'nin okulda uygulanan eğitim sisteminin başarısızlığı, talebelerin ilgisizliği, uzun süre verilen eğitimin işlevsizliği ve çocukların okuma yazmanın ötesine geçememesi gibi nedenlerle şevki kırılmıştır. Tüm bu olumsuzluklar üst üste gelince Gilman Ahun açtığı okulları kapatmak zorunda kalır.

Gilman Kerimî, usul-i kadim mekteplerdeki başarısızlığın nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

Başarısızlığın baş sorumlusu olarak kendini gösteren Gilman Kerimî aslında bir özeleştiri yapmaktadır. Eski usulle eğitimin yapıldığı usul-i kadim mekteplerdeki başarısızlıkta en büyük pay sahibinin kendisi olduğunu vurgulayan Kerimî, “kendi fakr u zaruretim” diyerek eksikliklerine yönelik bir özeleştiri yapmaktadır. Ortaya çıkan başarısızlık karşısında bahane üretmek yerine kendi eksikliklerini ve eğitimci olarak gerekli donanıma sahip olmadığını ifade eden Gilman Kerimî bu yolla bir durum tespiti yapmaktan geri durmamaktadır.

Gilman Kerimî'nin kendine yönelik yaptığı özeleştiri konularından biri, çocukların eğitimi hususunda gereken bilgi ve tecrübeye yeteri kadar sahip olmaması üzerinedir.⁸ Doğru toplumları arasında Batı karşısında baş gösteren geri kalmışlığın temel etmenlerinden biri olarak görülen miskinlik ve atalet, Batıdaki gelişmelerin takip edilmemesinde ve bir rehabet duygusunun insanlar üzerinde hakim olmasında başlıca etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu aşırı rahatlık, rehabet ve özgüven modern toplumlardaki bilimsel ve teknik gelişmelerin takibinin de yavaşlamasına veya tamamen terk edilmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu atalet, disiplinsizlik ve rehabet havası Buhara tipi gelenekçi medreseler üzerinde de etkili olmuştur. Bu düzensizliklerden etkilenen öğrenciler gereken çalışma azmini ve disiplinini muhafaza edemedikleri için okullarında gerekli başarıyı gösteremiyorlardı. Gilman Kerimî'ye göre okullardaki başarısızlığın sebeplerinden biri de işte bu eskiden beri gelen gelenekçi anlayışın öğrenciler üzerinde oluşturduğu disiplinsizlik ve tembelliktir.

Buradan da görüleceği üzere Gilman Kerimî uyguladığı eğitim sistemindeki başarısızlıkta büyük oranda kendisini de sorumlu tutmaktadır. Eğitimdeki başıbozukluk, okumanın toplumda gereken saygı ve değeri görmemesi, dinî hayat anlayışının toplum üzerindeki güçlü baskısı, ilim öğrenmenin insanları dinden uzaklaştıracağı vb. düşüncelerin etkili olduğunu gördüğümüz Rusya Müslümanları arasında tüm bu olumsuzluklara rağmen eğitimin ve bilimin vazgeçilmez rolünü savunan aydın grubu hayatın her alanında yeniliği, moderniteyi, açık görüşlülüğü, feraseti ve rasyoneliteyi savunan ilk başlarda zayıf, ancak kısa sürede çok güçlenen bir aydınlar zümresi olarak gün yüzüne çıkmıştır.

⁷telhis: özetleme, hulasa etme, uzun bir yazıyı kısaltma (Devellioğlu, 2003: 1070).

⁸usul-i talim (eğitim usulleri) ve terbiye-i etfâl (çocukların eğitimi) kavaidinden (esaslarından) habersizliğim sebepleriyle şakirdlerimde çok terakki (gelişme) görülmedi ve okumak yazmak derecesinden ziyadeye vara almadılar (okuma-yazma derecesinden öteye geçemediler).

Medrese hocalarının yanı sıra eğitim camiasında etkili olan bir diğer zümre de din adamları ve müezzinlerdi. İş bilmez müezzinler de öğrenciler üzerinde olumsuz bir etkiye sahipti.⁹ Bunun yanında 18. ve 19. yüzyılda mahalle aralarında açılan mescitler bir ibadethane olmanın yanı sıra bir eğitim kurumuydu. Hâl Tercümesi'nde de görüldüğü üzere mahalle halkının desteğiyle açılan mescidin yangında uğradığı büyük tahribat eğitim işlerinin sekteye uğramasına sebep olan bir diğer önemli etmendir.

Minlibay avılı küçük, fakir ve pek zulmetli bir karye idi. Mahalle halkının teşvik ve desteğiyle güzel bir mescid inşa etmeye muvâfık olduk ise de Cemaleddin bin Saadeddin adlı müezzinimizin tedbirsizliği sebebiyle, bir sene içinde mescidimiz yangın kazasıyla duçar oldu. İki sene geçdikte, bin bela ile yine güzel ve geniş bir mescit bina eyledik. Hem de şu karyemizde küçük bir medrese açtık. On altı seneler kadar balalar ukutmak ile meşgul oldum ise de, bir taraftan kendimin fakr u zaruretim, ikinci taraftan şakirdlerim eskiden birü yerleşüp kalmış olan ictihadsızlık (tembellik) ve nizamsızlıkları (düzensizlikleri), üçüncü cihetden ve belki de eñ başlıcası kendimin usûl-i talim (eğitim usulleri) ve terbiye-i etfâl (çocukların eğitimi) kavaidinden (esaslarından) habersizliğim sebepleriyle şakirdlerimde çok terakki (gelişme) görülmedi ve okumak yazmak derecesinden ziyadeye vara almadılar (okuma-yazma derecesinden öteye geçemediler). Şâyân-ı teessüf olan bu hâli görüp, mektebden ve balalar ukutuvdan (okutmaktan) vazgeçtim. Bunu büsbütün bıraktım çünkü kendim de bî-huzur idim. Balaların da vakit ve ömürleri zayi olmakta idi. Hepimiz de kurtulalım didim. Dedim, ama bu işe gönlüm razı olmadı. Vicdanım tarafından katı ve açtım muaheze edilip, ruhum muazzeb olmaya başladı. Çünkü ben ve benim gibilerin her biri böyle atalette bulunsalar ebnâ-yı cismimiz ve evlâd-ı milletimizin daimi bir zulmette kalmaları lazım geleceğinden kalben azürde¹⁰ (incinmiş, kırılmış) olarak, çok türlü efkâra dalmakta ve hâlimize hayrette kalıp ne yapmak lazım geldiği hakkında düşünmeye başlamış idim (Kerimî, 1904: 7).

Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın açtığı usul-i cedit okullardan oğlu Fatih Kerimî sayesinde haberdar olan Gilman Kerimî okulda uyguladığı eğitim metodunu sil baştan değiştirecektir. Çünkü Gaspıralı'nın açtığı okullarda fonetik usule dayalı olarak uygulanan usul-i savtiyye ile 40 günde okuma yazmanın hızlı bir şekilde öğretildiği bu okullar halk arasında "maşinalı mektep" olarak adlandırılıyordu. Tam da Gilman Kerimî'nin ihtiyaç duyduğu yöntem ve hıza sahip olan bu okullardan haberdar olan Gilman Kerimî söz konusu yaklaşımı kendi açtığı okullarda uygulamaya koymakta gecikmez. Böylelikle İdil-Ural bölgesinde usul-i cedit okulların açılması ve ilk uygulayıcısı olarak Tatar maarif hayatına yaptığı eşsiz hizmetler, sadece okullarla sınırlı kalmayacak, 1899 yılında istifa ettiği memuriyetten sonra ailesi ile taşındığı Orenburg'da satın aldığı eski matbaa ile Vakıtlı Tatar Matbuatının da ilk temellerini atacaktır (Kerimî, 2000: 18-19).

5. İsmail Gaspıralı İle Gilman Kerimî'nin Eğitim Konusundaki Görüşleri

İsmail Gaspıralı ile Gilman Kerimî'nin eğitim alanında ayrıldıkları temel konu dinin bilim üzerindeki etkisi üzerindedir. Gilman Kerimî katı bir İslamcı olarak bilimin İslamiyet'e aykırı olmaması gerektiğini sıkı sıkıya savunurken, İsmail Gaspıralı ise Kur'an-ı Kerim'in tam aksine bilimi teşvik ettiğini, terakki etmenin yolunun ancak Kur'an-ı Kerim'e ve müspet ilimlere sarılmakta olduğunu savunuyordu.

Bir diğer husus da Buhara tipi medreselerde yabancı dillerin özellikle de Rusça'nın öğrencileri dinden uzaklaştıracağı görüşünden hareketle Rus dilinin insanları millî benliklerinden kopararak asimile edebileceği ve onları kâfirleştireceği görüşü ağırlık kazanmaktaydı. Gaspıralı'ya göre ise Rus dilini öğrenmek öğrencilere ve münevverlere yepyeni bir pencere açacak ve Batıdaki gelişmelerden bu sayede haberdar olunabilecekti. Gaspıralı'ya göre İslamiyet'e bağlı kalınarak Rusça öğrenmek bilime ve eğitime ciddi katkı sağlayabilecektir. O'na göre Rusya'da yaşayan Müslümanlar için Rus dilini öğrenmek ve Rus kültürüne hâkim olmak hayati derecede önem arz ediyordu. Bu açıdan bakıldığında Rusça'yı bir kâfirlik alameti olarak gören eski usul eğitimcilere ciddi bir eleştiri getiren İsmail Gaspıralı eğitim ve matbuat faaliyetlerinden dolayı yaşadığı coğrafyada ölüm tehdidi almanın yanı sıra ciddi zorluklarla da baş etmek zorunda kalmıştır.

⁹ Cemaleddin bin Saadeddin adlı müezzinin tedbirsizliği bu yangına sebebiyet vermiştir.

¹⁰ azürde: incinmiş, kırılmış, gücenmiş (Devellioğlu, 2003: 60).

Ben İslamiyet ve diyaneti hakkıyla muhafaza iderek fûnûn, maarif, Rusça tahsili mümkün değil, tarafına gittim. O ise bilakis İslamiyet ve diyanetin beka ve terakkisi ancak fûnûn ve maarif sayesinde mümkün olabileceğini ve Rusya'da yaşayan ehl-i İslam için Rusça bilmek mutlak lazım idigini dava idiyordu. Mübahesemiz hayli uzadı ve ben birkaç kereler kendisine, oldukça kat'i ve açık sözlerle, mektuplar yazup kendi fikrimi müdafaada bulundum. Bilahare, özüm bizzat Bahçesaray'a varup Gaspirinskiy'nin kendisiyle görüşerek, her ikimiz maksad ve fikirlerimizi ayrum açık ve mufassal surette izah idişdikten (fikirlerimizi birbirimize ayrıntılı ve açık bir şekilde söyledikten) sonra mesele hâl idildi (Kerimî, 1904: 8).

6. Eğitimi Yönü

Gilman Kerimî, görev yaptığı okullarda sadece ders vermekle kalmayarak, ilkokullarda Tatar çocuklarının anlayabileceği şekilde ders kitapları da yazmıştır. Oğlu Fatih Kerimî'nin naklettiğine göre babası Gilman Kerimî'nin kalemi çok kuvvetliydi. Fonetik usul temeline dayanan ve usul-i cedit okullarda yaygın bir şekilde kullanılan usul-i savtiyye yönteminin kullanıldığı okullarda itikad, ahlak, ameliyat, tecvid, tarih, coğrafya ve hesap konularında çeşitli ders kitapları kaleme alan Gilman Ahun, bilinçli bir eğitimi olarak ön plana çıkmıştır. Bu kitaplarda modern pedagojik anlayışa uygun olarak soru-cevap yöntemini uygulayan Gilman Kerimî Tatar Türkçesinde dilde mahallileşme akımının aksine yazdığı ders kitaplarında "gayet açık lisan-ı Türki üzre" bir üslup takip etmiştir. Burada kız ve erkek çocuklarının anlayabileceği tarzda bir üslup benimsediği açık olan Gilman Kerimî'nin aslında bu yolla sadece usul-i cedit eğitim tarzını uygulamakla kalmayarak bir yandan da Gaspıralı'nın "Dilde, işde, fikirde birlik" ideallerine uygun olarak sadeleştirilmiş bir Osmanlı Türkçesi kullandığı da görülmektedir. Kendi öz tarih anlayışının ortaya konması ve tespiti ile ilgili de kaygılanan Gilman Kerimî bu yolla Rus kültürünün yabancılaştırıcı etkisinden de mensubu olduğu Tatar toplumunu korumayı amaç edinmiştir.

Peder merhumum kuvve-i kalemiyesi de güzel idi. Yukarıda yazılmış ve aşağıda da aynen yazılacak olacak kendi ibareleri buna şahittir. Usul-i savtiyye üzerine açılmış mekteb-i ibtidailerde çocuklara okutmak için türlü eserlere müracaatle itikad, ahlak, ameliyat, tecvid, tarih, coğrafya ve hesabın mesâil-i ibtidaiyesine dair soru ve cevap tarzında gayet açık lisan-ı Türki üzre, kız ve erkek çocuklarının anlayabileceği tarzda tertip etmiş olduğu pek güzel ancak basılmamış mecmuasından başka, din ve tarihe özellikle kendi Tatar tarihimize ait yazdığı bazı tahkikat ve tedkikatı var ise de risale şeklinde yazılmış olmadığından neşretmek için bir tanzim ve tertibe muhtaçtır (Kerimî, 1904: 27).

Gilman Kerimî mensubu olduğu Müslüman ahalinin cehalet ve zulmette olduğunu acı bir şekilde itiraf etmektedir. Toplumun ileri gelenlerinin bilime ve maarife ne kadar muhtaç olduklarını ayrıca dünyadaki gelişmelerden ve olup bitenlerden bî-haber bir şekilde yaşadıklarını, âdeta toplumun uykuda olduğunu dile getirmektedir. Burada Gilman Kerimî'nin bilinçli bir maarif adamı olarak mensubu olduğu Tatar toplumunun içinde bulunduğu karanlık atmosferden haberdar iyi bir gözlemci olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Gilman Kerimî, kadimci anlayışla sıkı bir medrese tahsili almasına rağmen iyi bir gözlemci olarak sorunların farkına varmış, bugüne kadar uyguladıkları eğitim sisteminin bir hata olduğunu kabul ederek toplumda söz sahibi olan ileri gelenlere yönelik ciddi bir eleştiri getirmekten de geri durmamıştır. Sadece toplumdaki sorunlu alanları tespit etmekle kalmayarak, bu problemlere çözüm önerileri sunmayı da ihmal etmemiştir. Çözüm yolu arayışında olan ve toplumun dertleriyle dertlenen biri olarak Gaspıralı'nın fikirlerinden beslenen Gilman Ahun, çözümü yine Gaspıralı'nın ileri sürdüğü fikirlerde bularak, ilim öğrenmenin zarureti ve modern okulların açılmasında çare arayacaktır.

Merhum peder kendisi eski usul tertip ile on beş sene kadar şul Minlibay avılında mektep tutup, çocukları okutup bakmış ise de túbende (aşağıda) kendi yazuvundan da görüleceği cihetle, hiçbir netice çıkmayıp gerek balalar ve gerekse de üzi (kendisi) için taziy-i vaktinden (vakti boşa harcamaktan) ibaret olduğuna kani olarak balalar ukutuvını büsbütün bırakmıştır. Lakin şul kadar ehl-i İslam evladının ukutmak, yazmak, ahlak ve diyanet öğretmekten mahrum kalmalarına vicdanı razı olmadığından balalar nasıl olsa da yinil (kolay), tez ve faideli surette ukudup bildirmek meselesiyle meşgul olmuş ve arası çok geçmeden memleketimizde usul-i savtiyye ile ukutuv tertibi meydana çıktığından şuna tutunarak son vakıtlarda fikri ve zihnini evlâd-ı milleti talim ve terbiye yoluna sarf itmiştir (Kerimî, 1904: 26).

Kendisi bizzat üz avılımızda (kendi köyümüzde) ve kürşi avıllarda (komşu köylerde) tertib-i cedid ile (yeni usul) mektepler açdırmış, bunlarda ukutmak için programlar tanzim etmiş, nizamnameler düzmüş, iyi muallimler tayin ederek bunlara her ay maaş, jalvaniye virüp turmak lazım idigine ahaliyi ikna etmiş, kızları okutmak ve yazdırmak caiz degil diye kışkırup turuvçılar (bağırıp duranların) mevcut olduğu bir zamanda merhum peder kendi açdırdığı mekteplere sabi ve sabiyeleri (kız ve erkek çocuklarını) birlikte yürüdüp kaffesini (hepsini) ukutmaga yazmaga öğretdirmiş, hesap, tarih, cografyadan malumat virdirmiş, ahlak, diyanet öğretdirmiş, ve uşbu tarikçe (ve bu yolla) ukutuvnın (okumanın) zararlı degil, belki pek çok faideli idigini ve buna karşı söyleyen ademlerin dünya ve ahiretten bi-haber ve ahali için faidesiz kişiler ve koyunların sütünü savup (koyunların sütünü sağıp) yünini kırkdıkları hâlde kendilerini terbiye itmevci ve idebilmevci kütüvçüler idigini (kendilerini eğitmemiş veya eğitememiş çobanlar olduklarını) ahaliye bir derece anlatmaga muvafik olmuştır (Kerimî, 1904: 27).

7. Sonuç

Açık ufuklu bir eğitimci olarak Gılman Kerimî halkın fikri aydınlanmasında, kız ve erkek çocuklarının bir arada karma eğitim almasında, pozitif bilimlere olan ilginin kuvvetlenmesinde, yabancı dil öğrenmenin gerekliliği fikrinin yerleşmesinde mensubu olduğu Tatar toplumunun gelenekçi ve katı yaklaşımını yumuşatarak önemli hizmetlerde bulunmuş önemli bir maarif adamı olarak ön plana çıkmıştır.

Gılman Kerimî, Müslüman Türk ahalinin gaflet uykusunda olduğunu ve bugüne kadar İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin kendi fikirlerine muhalif görüldüğünü, başlangıçta onun fikirlerini benimsemediğini ancak zamanla Gaspıralı'nın fikirlerinin kendisine mantıklı geldiğini kabul ederek sıkı sıkıya onun ideallerine bağlılık gösterdiğini dile getirmiştir. Bu durum Gılman Kerimî'nin ne kadar bilinçli ve öngörülü bir maarif adamı olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Gılman Ahun eski hayatın gerekliliklerini kabul etmiş bir maarif adamı olarak katı bir taassuba ve tutuculuğa sahip olmayarak farklı görüşlere, eğitim yaklaşımlarına da açık bir kişilik olduğunu Gaspıralı ile tanışmasından sonra eğitim öğretim sisteminde izlediği yolla da ortaya koymuş müstesna bir kişiliktir.

Gılman Kerimî'nin hayatına dair Türkiye'de fazla çalışmaya yer verilmemesi ve bu önemli Tatar maarif adamı hakkında sadece oğlu Fatih Kerimî'nin babasının vefatı üzerine kaleme aldığı Hâl Tercümesi üzerinden bilgi verilmesi eserin önemini daha da arttırmaktadır. Genellikle din adamı kimliğiyle ön plana çıkan ve Şehabeddin Mercani, Kayyum Nasırı kadar Tatar tarihçileri, dilcileri ve edebiyatçıları üzerinde çok etkili ve popüler bir isim olarak görülmeyen Gılman Kerimî'nin hayatı ve eğitim faaliyetleri izlendiğinde Tatar maarif hayatının kuruluş kökleşmesinde ve modernleşmesindeki etkisinin ne derece önemli olduğu göze çarpacaktır. Usul-i cedid sisteminin İdil-Ural bölgesindeki ilk uygulayıcısı ve yaygınlaşmasında en etkili isim olan Gılman Kerimî bilinçli bir eğitimci olarak farklı Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyalarda izlenen eğitim usullerini araştırmış ve kendi izlediği yöntemin modasının geçtiğini, köhneliğini ve işlevsizliğini dile getirmekten çekinmemiştir. Bugünkü anlamda modern bir eğitimci gibi "öğrenci merkezli" bir eğitim anlayışına sahip olan Gılman Ahun'a göre en önemli husus öğrenci faydasının ön planda tutulmasıdır. Bu anlamda sadece okuma yazmanın ötesine geçilmeyen klasik medrese tahsilinin işlevsizliğine karşılık müspet ilimlerin yanı sıra kız ve erkek öğrencilerin bir arada okumasına imkân tanıyan karma eğitim sistemini şiddetle savunan Gılman Kerimî, usul-i cedid öğretim metodunun İdil-Ural bölgesindeki ilk uygulayıcısı olması bakımından Tatar eğitim tarihinde çok önemli bir role sahiptir.

Kaynaklar

Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt İle Student ve Nuretdin Hoca Hikâyelerinde Ele Alınan Sosyal Temalar. *Gazi Türkiyat*, S. 22, s. 39-54.

Çakmak, C. (2019). Fatih Kerimî'nin "Ondan Bundan" Adlı Eserinin Fikri Yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/66, s. 36-46.

Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Gosmanov, M. (2000). *Fatıyx Kerimî, Fatix Kerimî, Şexisleribiz*. (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Reximov) (Fenni-Biografik Cıyıntık), "Zıyalılık Ürneği", Kazan: Ruxiyat Neşriyatı, s. 7-14.

Kerimî, F. (1904). *Merhum Gıylman Ahund*. Orenburg: Muhammed Fatih bin Gilman Kerimof Matbaası.

Şeref, Z. (2000). *Fatıyx Kerimî, Fatix Kerimî, Şexisleribiz*. (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Reximov) (Fenni-Biografik Cıyıntık), Kazan: Ruxiyat Neşriyatı, s. 74-111.

Şeref, Z. (2000). *Fatıyx Kerimî, Şexisleribiz*. (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Reximov) (Fenni-Biografik Cıyıntık), "Gıylman Axunnıñ Miras Dokumentları", Kazan: Ruxiyat Neşriyatı, s. 267-270.

Yarullina Yıldırım, R. (2022). XX. Yüzyıl Başı Tatar Dram Türü Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C. 6, S. 2. s. 327-339

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.